

Cooperatives, ateneus i cultura a Catalunya: genealogia d'una interacció¹

Ivan Miró i Acedo

"El obrerismo, y entre sus medios de acción el cooperatismo, no es sólo una acción de defensa y mejora, sino también creadora, y si el arte no es otra cosa en su esencia que un acto de creación conforme a un ideal de belleza concebido por el artista, ¿qué mayor belleza, qué mayor acción artística que la encaminada a transformar el mundo económico actual para que la Paz y la Justicia pueda ser un hecho entre los hombres?"

"Obrerismo y educación popular", *Acción Cooperatista*, 14 de maig de 1926.

A Catalunya, el cooperativisme, l'ateneisme i la cultura han tingut una relació indissociable des del naixement de les primeres associacions obreres a mitjan segle XIX. ¿En la perspectiva de les actuals formes cooperatives i comunitàries de la cultura, què podem aprendre d'aquella interacció originària? En aquest capítol es ressegueixen, en primer lloc, els diversos significats del terme "cultura" en l'economia social històrica, aprofundint en el cas dels ateneus obrers i les cooperatives obreres de consum de finals del segle XIX i principis del XX, com uns dels principals instruments per a la producció cultural -en sentit ampli- de les classes populars catalanes. En segon lloc, s'analitza com després de la derrota republicana i ja sota el franquisme, els vells equipaments cooperatius sovint esdevingueren equipaments culturals, i com deixaren pas a una nova cultura autogestionària, cooperativa i comunitària protagonitzada tant per cooperatives culturals com per una nova fornada d'ateneus i espais de gestió comunitària.

Els significats de la "cultura" en l'economia social històrica

Pels diversos significats del concepte, la relació entre la *cultura* i les tipologies de l'economia social històrica (cooperatives, associacions, mutualitats...) es pot interpretar des de dues vessants. Una primera vessant ens parla del naixement de la *cultura obrera* com la suma de cosmovisions, ideologies i pràctiques proletàries de sociabilitat, autònomes i/o antagonistes al món burgès, on les cooperatives, les societats d'ofici i de socors mutus jugaren un paper de primer ordre, posteriorment aprofundit pels sindicats,

¹ Aquest text és un capítol del llibre: Santi Eizaguirre i Javier Rodrigo (eds.), *Perquè tot és de tothom. Gestió comunitària de la cultura i economia solidària*. Icaria, 2022.

les mutualitats i les diverses associacions educatives i culturals obreres, com els ateneus o les corals. En la conformació material i cultural d'una nova classe social, iniciatives com les cooperatives foren -en paraules de Pere Gabriel- “territoris de cruïlla i aiguabarreig d'una cultura popular i obrera”.²

En una segona vessant, la interacció entre la cultura i les formes històriques de l'economia social també es pot interpretar en la perspectiva de la *producció artística i cultural del moviment obrer*. Feta de forma col·lectiva, sobretot en ateneus obrers i en cooperatives de consum, ens endinsa específicament en determinats projectes estètics, musicals, teatrals, artístics o educatius que es forjaren al redós de l'autoorganització col·lectiva. Entre ambdues vessants -indissociables en la pràctica- podríem resseguir una genealogia de la *cultura cooperativa i comunitària* a Catalunya.

Seguint Pere Gabriel, la *cultura política obrera* emergí com una cosmovisió i un conjunt de pràctiques culturals de classe, que anava més enllà de la ideologia a partir de “l'associació i l'educació” i on foren fonamentals “la moral, l'experiència social, el simbolisme o la memòria”. Per a Gabriel, des d'inicis del moviment obrer català, es creà *cultura obrera* a les associacions sindicals, cooperatives i polítiques obreres, però també en associacions excursionistes, del lleure, musicals, esportives, intel·lectuals i educatives, totes elles imprescindibles a l'hora de donar forma a una cultura obrera i popular pròpia, amb espais de sociabilitat i de vertebració d'identitats.³ En aquesta direcció, Susanna Tavera apunta que l'estudi de la “cultura” en l'àmbit obrer no ens remet a “un determinat conjunt de coneixements artístics i científics”, sinó “a patrons de comportament humà establerts d'acord amb processos de cognició, sistemes de creences i pràctiques sociològiques individuals o col·lectives”.⁴

Pel que fa a la relació entre la cultura i el moviment cooperatiu, emergeix la *vessant cultural del cooperativisme*, que –seguint els debats clàssics de l'antropologia- ens du a fixar-nos en el conjunt de valors, llenguatges, normes, rols, institucions, formes

² «Aquelles cooperatives crearen uns territoris de cruïlla i aiguabarreig d'una cultura popular i obrera, en la qual s'entrelligaven afirmacions i tradicions republicanes, obrerismes i catalanismes progressius, idees i morals llibertàries, socialismes reformistes o no tant, excursionismes i discursos naturistes, preocupacions higienistes, autodidactismes i exercicis de cultura, teatral, d'oci». Gabriel, P. «Al servei dels treballadors, al servei del poble» a VV.AA. (2006). *Flor de Maig: del cooperativisme al servei als municipis*. Diputació de Barcelona.

³ Gabriel, P. "Sobre la cultura política popular i obrera a Catalunya al segle XIX. Algunes consideracions." Cercles: revista d'història cultural [en línia], 2005, Núm. 8 , p. 15-42.

⁴ Tavera, S. "La cultura obrera: perspectives per al seu estudi." Cercles: revista d'història cultural [en línia], 2005, Núm. 8 , p. 8-14.

d'organització, estructures socials, artefactes materials i tecnologies específiques i compartides per les famílies de l'associacionisme obrer i l'economia social, d'entre elles, el cooperativisme. A partir d'aquí, apareix una primera accepció de *cultura cooperativa*, que si ens fixem en el cooperativisme obrer de consum català d'entre 1860 i 1939, ens remet a dimensions culturals que van des de celebracions com la Diada del Cooperativisme, instaurada a Catalunya el 1923, passant per símbols com l'arc iris internacionalista dels colors de la bandera cooperativa, arribant a una sèrie de valors inspiradors de la identitat cooperativa (ajuda mútua, autorresponsabilitat, democràcia, igualtat, equitat, solidaritat, honestat) i sobretot als set principis cooperatius: l'adhesió voluntària, la gestió democràtica, la participació econòmica, l'autonomia i la independència, l'educació i la formació, la cooperació entre cooperatives (o intercooperació) i el servei a la comunitat. Aquesta aproximació ens remet, també, a una *cultura cooperativa* com al tipus específic de *cultura organitzativa i econòmica del cooperativisme*, basada en la propietat col·lectiva dels mitjans de producció, consum i estalvi, la gestió democràtica, així com una tendència a la socialització dels excedents. La definició històrica de *cooperativa* sintetitza la seva cultura organitzativa i econòmica:

“Una cooperativa és una associació autònoma de persones unides voluntàriament per satisfer les seves necessitats i aspiracions econòmiques, socials i culturals comunes, a través d'una empresa de gestió democràtica i de propietat conjunta.” (Aliança Cooperativa Internacional).

Una segona dimensió de *cultura cooperativa*, aquesta vegada ampliada amb la *cultura associativa i comunitària* és, així mateix, la que recull específicament la *producció i els usos artístics, educatius i culturals* del cooperativisme i les altres iniciatives de l'economia social històrica. En aquest sentit, cal insistir en la importància que els ateneus obrers i populars jugaren en la capacitat d'autoformació educativa i cultural de les classes treballadores catalanes.

Els ateneus obrers i la cultura

El 1862 naixia a Barcelona l'Ateneu Català de la Classe Obrera, el primer d'aquella mena fundat a Catalunya i a l'Estat espanyol. El 1873 es traslladà a l'antic convent de Sant Felip Neri, cedit el 13 de març per Estanislau Figueras, president de la República recentment proclamada. Aquella concessió de patrimoni –una gestió comunitària d'equipaments públics *avant la lettre*?- fou un dels primers reconeixements

estatals a la tasca del moviment associatiu i popular català. L'experiència d'aquell ateneu fou secundada per un estol d'ateneus de la classe obrera com l'Igualadí (1863), el Manresà (1864), el de Sant Martí de Provençals (1869), el Tarragoní (1879), el de Mataró (1880) o el de Sant Andreu (1885), on els treballadors s'hi associaven cercant l'emancipació cultural i educativa. A més d'organitzar tertúlies polítiques, conferències científiques, vetllades literàries o audicions corals, s'hi crearen les primeres escoles de formació del proletariat i esdevingueren espais fonamentals per una específica sociabilitat obrera.⁵

Els ateneus obrers, des de l'Ateneu Català de la Classe Obrera, dirigit el 1872 pel tipògraf llibertari Josep Lluas i Pujals (escriptor, estudiós de música i cant, director de teatre i teòric de la "literatura obrerista"), fins a l'Ateneu Enciclopèdic Popular, foren indispensables a l'hora de desplegar la capacitat autoformativa de la classe treballadora catalana. Contrainstitució dels ateneus burgesos, Pere Solà els dedicà el 1978 una obra de referència -*Els ateneus obrers i la cultura popular a Catalunya*- on desgranà la història de l'Ateneu Enciclopèdic Popular, nascut el 1902 de la mà del polític i advocat Francesc Layret, el cooperativista i republicà radical Eladi Gardó i el manobre Josep Tubau. Reunits inicialment en l'Associació de Cors d'Anselm Clavé, a la posterior seu del carrer del Carme posaren en marxa una escola nocturna, una biblioteca, una sala de conferències i un gimnàs. L'objectiu de l'escola era pal·liar l'analfabetisme i ensenyar a joves i adults "sense instrucció" matèries com aritmètica, gramàtica, càlcul mercantil, dibuix artístic, solfeig, piano o idiomes com el català, el francès, l'anglès i l'esperanto. Promotor de les primeres campanyes per l'escola pública de Barcelona ("El poble té dret a la cultura. Volem l'educació dels nostres fills"), disposava de seccions de literatura, belles arts, ciències de la naturalesa, economia o excursionisme. En els manifestos, l'Ateneu Enciclopèdic Popular es definia com "una corporació dedicada per complet a la cultura del poble. Deslligada de tota confessió política i religiosa, el seu ideal és contribuir al progrés moral, intel·lectual i físic dels ciutadans, unint-los tots amb una obra de pau i afecte recíproc".⁶

Altres iniciatives rellevants, específicament orientades per la *cultura llibertària*, foren l'Ateneu Sindicalista del carrer Joaquin Costa, nascut el 1907 i dinamitzat per

⁵ Estivill, J., Miró I. (2020): *L'Economia Social i Solidària a Catalunya. Finaments teòrics i reptes estratègics*. Icaria-XES.

⁶ Solà, P., *Els ateneus obrers i la cultura popular a Catalunya. L'Ateneu Enciclopèdic Popular*, Barcelona, La Magrana, 1978 i Aisa, F., *Una història de Barcelona, Ateneu Enciclopèdic Popular, 1902-1999*, Barcelona, Virus, 2000.

figures com Anselmo Lorenzo i Àngel Pestaña, amb l'afany de propagar la *cultura sindicalista* i instruir el proletariat pel "perfeccionament moral, material i intel·lectual de la classe obrera". O l'Ateneu Racionalista Obrer de Sants, creat el 1912, seu de múltiples iniciatives culturals i educatives, on es celebrà el conegut congrés de la CNT catalana de 1918. Tots ells antecediren els ateneus pròpiament definits com a *llibertaris* de la dècada de 1930, una xarxa "concebuda com específicament cultural", centres de difusió i formació militant que també "actuaven com a plataformes de divulgació cultural en un sentit general".⁷ Entre 1887, any de la llei d'associacions, i 1936, a Catalunya es crearen 1.362 ateneus, una «densa xarxa societària» que irradiava al conjunt de la societat catalana.⁸ Amb les cooperatives de consum, les fraternitats o els casinos republicans, formaren una important infraestructura de cultura popular i obrera de caràcter no estatal.⁹ A més, sindicats, ateneus llibertaris i cooperatives promogueren activament escoles de matriu racionalista, inspirades en la pedagogia de Francesc Ferrer i Guàrdia i altres pedagogs llibertaris com Joan Roigé, Fèlix Carrasquer o Joan Puig i Elies.¹⁰

En l'àmbit de la *cultura obrera feminista*, cal ressenyar iniciatives com la Societat Autònoma de Dones de Barcelona, fundada el 1891 per l'anarcosindicalista Teresa Claramunt, la republicana Àngeles Lòpez de Ayala i l'espiritista Amàlia Domingo Soler. Continuada la seva tasca per la Societat Progressiva Femenina (1898-1920), impulsaren escoles lliures per a nenes i nens i dones adultes, defensaren el dret a la cultura de les dones obreres, organitzaren companyies de teatre i publicaren diferents capçaleres per difondre una cultura feminista, laica, republicana i lliurepensadora.¹¹

Més enllà de la tasca cultural en un sentit instructiu i educatiu, pròpia dels ateneus, també cal ressenyar la vessant artística, literària o estètica de l'associacionisme obrer, molt especialment en l'àmbit llibertari, que situava la cultura en la primera línia de l'emancipació. A *Musa libertaria*, l'assaig de Lily Litvak sobre l'art, la literatura i la vida cultural de l'anarquisme a l'Estat espanyol, es recullen activitats com els Certàmens

⁷ Navarro, J. (2005). "El papel de los ateneos en la cultura y la sociabilidad libertarias (1931-1939)". *Cercles: revista d'història cultural*, núm. 8. Per a una perspectiva general de la relació entre anarquisme i cultura, veure Aisa, F. (2006). *La cultura anarquista*, Edicions de 1984.

⁸ Per una història dels ateneus catalans, Arnabat, R. i Ferré, X. (2015). *Ateneus. Cultura i llibertat. Associacionisme a la Catalunya contemporània*. Federació d'Ateneus de Catalunya.

⁹ Parafrasejant "l'esfera pública proletària d'inspiració anarquista" treballada a: Ealham, Ch. *La lucha por Barcelona: Clase, cultura y conflicto 1898-1937*. Madrid: Alianza Editorial, 2005.

¹⁰ Solà, P. (1976). *Las escuelas racionalistas en Cataluña 1909-1939*. Tusquets.

¹¹ Nash, M. (2007). "Feminisme català i presa de consciència de les dones" *Literatures*, Núm. 5.

Socialistes organitzats pels àcrates. En la seva edició de 1889, celebrada al Palau de Belles Arts de Barcelona en honor als màrtirs de Chicago, milers d'obrers s'entusiasmaren amb "l'acte de la revolució intel·lectual que s'hi estava celebrant".

Aquella revolució cultural dels i les obreres llibertàries -la "dinamita cerebral" de Lluнас i Pujals- s'alimentava de biblioteques i edicions d'opuscles i llibres que divulgaven autors com Kropotkin, Reclus, Bakunin, Grave, Tolstoi, Malatesta, Zola, Lafargue, Proudhon, Nietzsche, Gorki, Mella, Claramunt, Corominas o Salvochea, una plèiade d'autors amplificada per iniciatives com *La Revista Blanca* (1889-1905, 1923-1936), dirigida per Joan Montseny i Teresa Mañé i on més tard destacà la filla d'ambdós, Federica Montseny. La seva missió era "ensenyar amb el periòdic, amb el llibre, amb el drama i amb totes les obres que interessin el cor del poble i les seves idees".¹² Per a Ferran Aisa, els anarquistes incidiren en la majoria de camps de creativitat cultural i artística, però els contextos no foren els habituals de la cultura i l'art de la burgesia sinó els propis del món obrer: sindicats, cooperatives, mutualitats, ateneus, escoles, publicacions de masses, editorials, biblioteques populars, certàmens i presons.¹³

Articulant la cultura cooperativa: l'Agrupació Cultural Cooperatista

En el camp específicament cooperatiu, des dels inicis del moviment hi hagué un fort interès per la cultura. Antoni Gusart, pioner del cooperativisme català i organitzador del primer congrés de societats obreres, celebrat a Barcelona el 1865, vinculà indistintament la llibertat d'associació amb la "demanda genuïna de la il·lustració i cultura de la classe proletària".¹⁴ Més tard, el 1899, en el primer número de la *Revista Cooperativa Catalana*, òrgan de la naixent organització cooperativista catalano-balear, s'hi defensava que "con las instituciones económicasociales que logremos establecer, merced a nuestra propaganda, mejoraremos la situación económica del obrero, (y) lo pondremos á éste en condiciones de adquirir mayor cultura".¹⁵ També en el primer

¹² Litvak, L. (1987) *La Musa Libertaria. Arte, literatura y vida cultural del anarquismo español (1880-1913)*, Fundación Anselmo Lorenzo, Madrid.

¹³ Aisa, F. (2015) *Dinamita cerebral. Cultura literatura arte y poesía anarquista*. Calumnia - Els oblidats. Mallorca.

¹⁴ Manifest aprovat en el primer Congrés obrer estatal demanant la llibertat d'associació obrera, Barcelona 26 de desembre de 1865. A www.veuobrer.org.

¹⁵ "Nuestro propósitos", *Revista Cooperativa Catalana*, núm. 1, 1er de maig de 1899, Barcelona.

congrés del cooperativisme d'àmbit espanyol, celebrat a Barcelona el 1913, es debaté – amb el títol de “Secció Cultural”- la conveniència d'instal·lar escoles a les cooperatives.

No obstant, no fou fins a la dècada de 1920 que es produí l'eclosió cultural en les cooperatives obreres de consum. Aquelles entitats, que havien iniciat el seu camí mancomunant la capacitat de compra dels associats, amb l'objectiu de suprimir els intermediaris comercials, a la dècada del 1920 aixecaren locals socials de propietat que jugaren un paper rellevant, a les barriades i municipis obrers catalans, com a institucions econòmiques, socials i culturals de proximitat. Als nous edificis cooperatius no només s'hi trobava la botiga de queviures, sinó que comptaven amb infraestructures per acollir-hi representacions teatrals, agrupacions de cant coral, escoles, biblioteques o gimnasos. A la cooperativa, doncs, s'hi anava no només a proveir-se d'aliments, sinó a experimentar la sociabilitat de barri i a participar de la cultura popular i autogestionada.

El 1926, Joan Ventosa i Roig, en un article precisament titulat "Cultura cooperatista", es feia ressò de la creació de Grups de Cultura en nombroses cooperatives de consum. Per a l'aleshores president del cooperativisme català, aquell “renaixement cultural” cooperatiu significava una aposta de futur. No havia de fomentar una "alta cultura cooperatista", sinó promoure els valors cooperatius a partir de l'ensenyament elemental dins les cooperatives. En el mateix número d'*Acción Cooperatista*, obrint la mirada respecte la noció de “cultura cooperatista”, l'editorial es feia ressò dels projectes culturals que naixien al voltant de les cooperatives, com l'Associació Obrera de Concerts Pau Casals, "la finalitat de la qual és celebrar diferents concerts anuals als quals tindran dret a assistir tots els treballadors que s'inscriguin en aquesta societat, mitjançant el pagament d'una modesta quota mensual".

Per als cooperativistes de la dècada de 1920, l'educació física, l'ensenyament dels valors cooperatius a partir de l'escola, l'excursionisme, el teatre popular o la secció musical no eren sinó diferents arestes de la cultura cooperativa. No havien de mancar a cap entitat obrera, doncs l'emancipació havia de ser material i *espiritual*. Referint-se a l'Associació Obrera de Concerts, el portaveu del moviment cooperatiu recomanava: "cabe esperar que nuestros compañeros militantes de las cooperativas secunden los esfuerzos de los iniciadores de esta obra de cultura musical popular, a fin de que tras ella si inicien otras, que contribuyan aun más a elevar el nivel espiritual de nuestra clase".

Per als obrers organitzats en cooperatives, “los trabajadores estamos faltados de instrucción; algunos del todo; hacer cultura es contribuir a completar nuestra obra y educar nuestros sentidos, elevando nuestra condición, dignificando la vida al compás del progreso”.¹⁶ Així, una vegada atès l'autobastiment alimentari (necessitat econòmica), engegades algunes prestacions socials per cobrir les jubilacions, la malaltia o l'atur forçós (necessitat social), calia “completar l'obra” i organitzar la tercera dimensió a resoldre per la definició clàssica de la cooperativa: les necessitats i aspiracions culturals. Aleshores, les cooperatives iniciaren els fons d'educació i cultura per destinar-hi els excedents cooperatius i finançar seccions –coral, teatre, biblioteca, festa major, ball, excursions- que promovien la instrucció i el gust per la cultura. Calia anar més enllà de la visió economicista:

“Ser cooperatista, esperar el resultado de los balances, lograr ciertas ventajas en el orden económico, es bien poca cosa, ante los grandes y pavorosos problemas que nos plantea la vida y que los obreros organizados en las Cooperativas no deben olvidar. Entendiéndolo así los que no supeditan la acción y el método del Cooperatismo a las cuestiones materiales y quieren elevarse a las más exquisitas emociones espirituales, constituyeron grupos o secciones de cultura con el depurado propósito de instruirse, de mejorar la inteligencia, enriqueciendo la vida de matices sublimes de superación moral e intelectual, motivos indispensables para la convivencia social y la felicidad humana”.¹⁷

Amb aquelles premisses, la Nova Obrera de Sants constituí un grup de cultura l'any 1923, programant col·loquis i fomentant el teatre, les corals i l'excursionisme. En poc temps, es constituïren grups de cultura en moltes cooperatives catalanes. Els seus promotors entenien la cooperació com a un moviment econòmic, però també -en el seu llenguatge- moral. Nodrint-se exclusivament de la classe obrera, les cooperatives no només s'havien d'administrar en vista als balanços, sinó elevar la cultura dels associats.

El 13 de desembre de 1925 nasqué l'Agrupació Cultural Cooperatista (ACC), que federava els grups de cultura de les cooperatives catalanes i l'animava els “deseos de saber, de indagar, de escrutar motivos desconocidos para nosotros, que pasamos la vida en labores brutales”. Presidida per Antoni Alsina, de la cooperativa El Rellotge, promogué la creació de grups com el de Pau i Justícia al Poble Nou o l'Atlant Amparo de Sants, es vinculà a l'Associació Obrera de Concerts, forní de llibres les biblioteques i en

¹⁶ Josep Felisar i Oromí "En pro de la cultura cooperatista", *Acción Cooperatista*, 15 de gener de 1926.

¹⁷ ACC “A las cooperativas obreras en general”, *Acción Cooperatista*, 5 gener 1926.

sistematitzà els seus fons. L'ACC programava conferències sobre dona i cooperació, dictava cursos i seminaris, promovia l'ensenyament i la creació d'escoles, editava fulletons, organitzava la diada del cooperativisme i les sortides entre socis de diferents entitats, per construir una fraternitat cooperativista.

“Los Grupos de Cultura de nuestras cooperativas, cuya principal misión debe ser la de instruir y educar cooperatistamente a sus consocios, organizando aquellos actos que, dando una noción de cultura general, no dejen atrás ni pierdan de vista la cultura eminentemente especializada, de clase, cooperatista, en fin”.¹⁸

La premsa cooperativista, que experimentà un important creixement gràcies a l'activitat dels grups de cultura, fou el portaveu de l'ebullició cultural de les cooperatives, difonent no només la seva doctrina sinó una estètica pròpia, a partir d'una generació d'artistes gràfics com *Shum* (Alfons Vila i Franquesa, conegut per Joan Baptista Acher) que crearen -amb il·lustracions, capçaleres, al·legories i cartells- el nou imaginari del cooperativisme obrer.¹⁹

A més de la creació i divulgació de la cultura ètica i estètica del cooperativisme (*la cultura cooperativa*), l'ACC es dedicà a impulsar mitjans educatius i d'ensenyament propis. Ventosa i Roig, un dels autors publicats per l'Agrupació, proposà editar materials sobre economia social i cooperació per als infants, per acabar amb el contrasentit que a les escoles de les cooperatives no s'hi ensenyés cooperació: «Són moltes, avui, les cooperatives que han fundat per son compte escoles per a l'educació dels fills dels socis, mentre altres han establert cursos regulars de determinades matèries, comptabilitat, dibuix, idiomes, etc. Es dona el cas veritablement paradoxal, de que les cooperatives s'han preocupat d'ensenyar-ho tot menys el cooperativisme. En les escoles d'algunes societats passen els alumnes tres o quatre anys i al sortir ningú els ha explicat què és una cooperativa, ni la finalitat que persegueix». ²⁰

Per la seva part, Josep Coll i Creixell, mestre de La Granada i autor del llibre *Las Cooperativas y la cultura* (1926), defensava que el cooperativisme havia d'interessar-se perquè l'Estat i el municipis “cumplan su deber tutelar de dar instrucción al pueblo, consignando para ello, en sus presupuestos, las cantidades necesarias”, però que les

¹⁸ "Actividad Cultural", A.C., 26 de novembre de 1926

¹⁹ Dalmau, M. (2018). *Gràfica cooperativa a Barcelona. Iconografia del cooperativisme obrer (1875-1939)*. Montaber.

²⁰ Dalmau, M.; Miró, I. (2010). *Les cooperatives obreres de Sants*. La Ciutat Invisible.

cooperatives havien de realitzar “una labor cultural suya, propia, complementaria de aquella, (...) que debe abarcar diversos aspectos: campañas de periódico, publicación de folletos, conferencias, cursos de perfeccionamiento, de cultura general y de especialización, creación de escuelas”.²¹

Existia, certament, una urgència per produir i socialitzar un coneixement imprescindible per consolidar les alternatives socioeconòmiques en marxa. Com afirmaven des de l'ACC, “los cooperatistas de nuestro país hemos hecho las cosas al revés de lo que hicieron en casi todos los pueblos del resto de Europa. Hemos creado las cooperativas antes de estar en condiciones educativas de poderlas hacer triunfar”.²²

A més de la vessant *instructiva* de la cultura, des dels grups de cultura de les cooperatives es desplegà una rica programació cultural i artística, molt sovint protagonitzada per les mateixes sòcies de les entitats, felices de tenir a l'abast no només el gaudi estètic sinó la joia de participar en una experiència cultural de caràcter comunitari. La cultura cooperativa fou, en aquest sentit, l'oportunitat de participació de petits i grans, homes i dones, en el vincle societatari de les entitats i el que articulà quotidianament la nombrosa base social de les cooperatives més enllà de la gestió econòmica, les juntes directives, els càrrecs o les assemblees generals. Així mateix, arrelà les entitats als seus territoris a partir de l'organització d'actes com la Diada de la Cooperació, la Festa de l'Arbre, ballades de sardanes, esdeveniments culturals o la participació en les festes majors locals. Fou, aleshores, una forma viva de fer comunitat, tant dins les entitats, com en els barris i municipis que les acollien. Doncs l'ACC cercava tant “emancipar el intelecto de los cooperatistas que sientan deseos vehementes de explorar algo de lo que atesora el saber humano en su constante evolución”, com divulgar el cooperativisme com a “valor incalculable para la transformación social”.

Actius a les dècades de 1920 i 1930, els grups de cultura dotaren de més complexitat al moviment cooperatiu i n'enriquiren i amplificaren els discursos i les pràctiques. Foren una eina d'elaboració i difusió de la cultura cooperativa, entesa com una cosmovisió global més enllà de les qüestions estrictament socioeconòmiques vinculades a la cooperació, que responia a les necessitats i aspiracions dels i les obreres catalanes d'emancipar-se també culturalment. En la inauguració del curs 1926-1927 de l'Ateneu

²¹ Josep Coll Creixell, “Labor cultural de la cooperatives”, AC, 4 de juny de 1926

²² Notas de la Agrupación Cultural Cooperatista, AC, núm. 241, 16 del 12 de 1927

Enciclopèdic Popular, un membre del grup cultural de La Flor de Maig llegí la ponència "La responsabilidad de las cooperativas ante la cultura". A partir de l'acció cultural cooperativa, es podia trobar "el justo equilibrio entre el materialismo y el idealismo en el seno de las cooperativas, necesario uno y otro para que puedan cumplir estas últimas su finalidad hasta llegar al establecimiento de la cooperativa universal, transformando totalmente la economía de la sociedad burguesa".²³

Finalment, a més dels ateneus i les cooperatives obreres de consum, la producció cultural de les classes populars a Catalunya es veié ampliada, durant el primer terç del segle XX, pel cooperativisme agrari, que disposà de nombroses "Seccions Culturals", desplegant una arquitectura pròpia a partir dels cellers modernistes²⁴ i dinamitzà la cultura popular en el món rural, a partir de l'organització de les festes majors locals i altres esdeveniments culturals i educatius. I caldria cloure aquesta genealogia amb l'extraordinari procés que es visqué a Catalunya amb la Revolució de 1936, quan s'esdevingué la socialització de tota la indústria de l'espectacle de la mà del Sindicat de la Indústria de l'Espectacle (CNT). Enquadrant la pràctica totalitat dels treballadors del sector, no només es limità a la col·lectivització formal de la cultura sinó que desenvolupà una producció cultural específicament obrera en camps com el cinema o el teatre.²⁵

De les velles llavors a la cultura autogestionària, cooperativa i comunitària

Amb la derrota de 1939, el genocidi associatiu practicat pel franquisme estroncà aquella cultura obrera i popular, republicana i llibertària. També el cooperativisme obrer de consum patí una estocada mortal, i de l'ampli moviment de transformació socioeconòmica i cultural en pervisqueren unes poques entitats descoordinades i amb la base social a l'exili, a la presó, morta o a casa, que progressivament anaren desapareixent sota els embats del nou capitalisme de consum i les seves pràctiques econòmiques i culturals creixentment individualistes. L'activitat cultural, tanmateix, vertebrà la supervivència econòmica i societària de les velles cooperatives, si bé únicament en el

²³ *Acción Cooperatista*, 8 d'octubre de 1926.

²⁴ Roca, F. "Les catedrals del vi", *L'Econòmic*, 30 de març del 2021. Sobre l'arquitectura en el conjunt del cooperativisme català, veure L'Apòstrof, (2007) *El Patrimoni Cooperatiu*, Ecos.

²⁵ Castells, A. (1993). *Les col·lectivitzacions a Catalunya 1936-1939*. Hacer. Cobos, X. (2014). «El Sindicato de la Industria del Espectáculo de Barcelona (S.I.E. FILMS) i els seus films base». Tesi doctoral. Universitat de Barcelona. Foguet, F. (2005). *Teatre, guerra i revolució: Barcelona, 1936-1939*. L'Abadia de Montserrat.

sentit de programació cultural i no tant des del punt de vista de la cultura cooperativa integral (ni educativa, ni política). Tant és així que la continuïtat d'usos teatrals, corals, festius o de ball que mantingueren moltes cooperatives obreres de consum de Catalunya al llarg del franquisme en prefiguraren la seva transformació, durant la dècada de 1970 i fins a l'actualitat, en *nous equipaments culturals*.

La Lleialtat de Gràcia es convertí en la seu del Teatre Lliure,²⁶ Teixidors a Mà acollí el Teatreneu, la Lleialtat Santsenca fou reconvertida en la sala de festes Bahía, el Model del Segle XX de Sants en La Papallona, fins arribar a la recent transformació de la vella Pau i Justícia poblenovina en la Sala Beckett. Al conjunt de Catalunya, aquella transformació fou tant habitual com per no considerar-la anecdòtica: la Cooperativa Sabadellenca és avui el Teatre del Sol, a Igualada Unicoop Cultural regenta el Teatre de l'Aurora, la Cooperativa Obrera Tarraconense acull el teatre El Magatzem, la Cooperativa de Barberà del Vallès esdevingué el Teatre Municipal, L'Odeón ocupà la Cooperativa Canetenca, a La Colmena de Santa Coloma de Gramenet s'hi creà el teatre i altres cooperatives esdevingueren biblioteques públiques, com la Fraternitat de la Barceloneta o L'Econòmica de Palafrugell. D'aquella transició del cooperativisme obrer als equipaments culturals, cal destacar un altre tipus de projecció, com l'ocupació el 1978 dels edificis de la cooperativa La Flor de Maig, al Poblenou barceloní, i la seva conversió en un Ateneu Popular. O ja més recentment, la lluita per la recuperació de la Lleialtat Santsenca i la seva reobertura el 2018, com a equipament municipal de gestió comunitària dedicat al foment de la cultura, el veïnatge i la cooperació.

Paral·lelament a l'afebliment del vell cooperativisme obrer de consum, i convertits els seus edificis -en els millors dels casos- en equipaments culturals, el renaixement del cooperativisme català es donà de la mà, significativament, d'un nou cooperativisme específicament cultural. Amb l'onada de moviments socials de les dècades de 1960-70, sovint al costat de les experiències de renovació pedagògica, s'activà un nou cooperativisme de consum cultural. El naixement d'Abacus (1968) i de centenars d'escoles cooperatives, d'iniciatives com Drac Màgic, pionera cooperativa feminista creada el 1971 per difondre la cultura audiovisual de les dones, de projectes com la Cooperativa de Cinema Alternatiu (1975-1980), lligada a l'underground,²⁷ o la

²⁶ Biosca, G.; Sanromà, J. *Cooperativa Obrera La Lealtad (1892-1992)*. Barcelona, 1992.

²⁷ Martínez Siles, J.: "Una experiencia piloto: Cooperativa de Cine Alternativo-Central del Corto", *Cinema 2002*, núm. 20, 1976, p. 68-69.

Cooperativa Cultural Rocaguinarda (1978), precediren el moviment de cooperatives de treball que sorgí a redòs de les lluites obreres de la transició i com a resposta al procés de reestructuració del capitalisme industrial.²⁸ Aquelles cooperatives culturals serien noves oportunitats per a la reapropiació de la cultura o, si més no, per promoure de nou la vella interacció entre el cooperativisme i la qüestió cultural.

Posteriorment, al llarg de les dècades dels 80 i 90 del segle XX, el conflicte en el camp cultural es produí entre una cultura institucionalitzada (centres cívics, instituts de cultura, CCCB, MACBA, etc.) i una *cultura autònoma i autogestionada*, expressada per una plèiade d'experiències que abraçaren des dels ateneus populars i llibertaris dels 70-80²⁹ fins als posteriors *Centres Socials Okupats i Autogestionats*. Nascuts en els intersticis de la reestructuració urbana (Kasa de la Muntanya, Cinema Princesa, Hamsa, Can Vies, Les Naus, El Palomar, Vallparadís, El Pati Blau, La Makabra, Bahia...), esdevingueren laboratoris d'autogestió –també cultural– en confrontació amb les institucions estatals, i construïren una subjectivitat antagonista a cop d'assemblees i manifestacions però també amb els espais de concerts i d'assaig musical, els fanzines, la cultura i les ràdios lliures, el circ, les arts escèniques o el graffiti, esdevenint “veritables motors culturals i comunitaris” en nombrosos barris i municipis catalans.³⁰

Avui, les iniciatives culturals de l'economia social i solidària catalana repensen de nou les interaccions que promouen una producció social de la cultura.³¹ Les cooperatives culturals de diferents sectors (llibreries, editorials, circ, cinema, audiovisual, teatre, arts plàstiques...) s'articulen en espais d'intercooperació socioeconòmica;³² els projectes associatius i comunitaris com la Casa Orlandai, la Lleialtat Santsenca, l'Ateneu L'Harmonia o l'Ateneu Popular 9 Barris ho fan en la Xarxa d'Espais Comunitaris, i segueixen naixent experiències de cultura autogestionada en espais independents (com l'Antic Teatre), cedits i autogestionats (com Can Batlló) o okupats (com La Cinètika). Enfront a la mercantilització de la cultura i l'hegemonia del capitalisme *cultural* de

²⁸ Fernández, A. i Miró, I. *L'economia social i solidària a Barcelona*. Ajuntament de Barcelona, 2016.

²⁹ Zambrana, J.: *La alternativa libertaria. Catalunya 1976-1979*. Ediciones Fet a mà, Barcelona, 2000.

³⁰ VV.AA. (2017) *Desbordar Barcelona. Un relat alternatiu de la cultura a la ciutat*. Pol·len i La Ciutat Invisible.

³¹ Font, J., Ojeda, H., Urbano, X. (2015). “La gestió comunitària dins l'economia social i solidària”. I Ojeda i Urbano (2015). “Cultura i gestió comunitària. Públic significa “de la comunitat”, no “del govern””, ambdós articles a *espaiàbrica.cat*.

³² Pel cas barceloní: VV.AA (2018) *Cultura cooperativa a Barcelona. Guia pràctica per al cooperativisme cultural*. Coòpolis – Cultura Viva. Per a l'articulació, veure www.culturacooperativa.cat.

plataforma, les iniciatives culturals de l'economia social i solidària catalana aposten per crear *ecosistemes culturals cooperatius i comunitaris*, on la cultura és un procés col·lectiu i no un producte, on els continguts, els formats i les formes de fer estan al servei de la cultura com a relació social, del gaudi emancipador i de la construcció de comunitat.